

KATHOLIEKE KIEZERS IN EN BUITEN HET GAREEL

Boekbespreking

Jan Bank

De laatste jaren valt in bescheiden mate het verschijnsel te signaleren van een Canadese belangstelling voor het politieke bestel in Nederland. Aan de namen van de onderzoekers kan men afleiden, dat zij van Nederlandse herkomst zijn. Ilja Scholten schreef over verzuiling en de consequenties van haar voortbestaan. Paul Lucardie behandelde Nieuw Links. Een ander in de reeks is Herman Bakvis, die in het bijzonder de katholieke macht in Nederland heeft bestudeerd. Het lijkt er even op, dat Canadese immigranten zich naar het land van herkomst keren om te beschrijven uit welke samenleving zij of hun ouders vertrokken. Hetzelfde verschijnsel kan men hier en daar ontwaren in de Australische belangstelling voor het vroegere Nederlands-Indië.

Herman Bakvis, politicoloog van huis uit, voorzag zijn onderzoek van de titel *Catholic Power in the Netherlands*. Deze macht definiëert hij in de eerste plaats als electorale macht: de stabiliteit van de katholieke partij in de parlementsverkiezingen vanaf 1918 tot en met 1963 en het snelle verval sindsdien. Het laatste maakt overigens het eerste des te interessanter. Met de politieke theorieën, die hij tot zijn beschikking heeft, komt Bakvis er naar eigen verklaring niet uit. Noch het model van de partij-identificatie noch dat van de subcultuur bieden voldoende opheldering over de oorzaken van zowel de vroegere stabiliteit als het latere verval. Ze zijn beide immers gericht op verklaring van bestaande verhoudingen: het model van de "partij-identificatie" op een langdurige relatie tussen een politieke partij en een bevolkingsgroep, het model van de "subculturele beïnvloeding" op een saamhorigheidsbesef, waarin ook een politieke partij past. Beide sluiten in principe plotselinge veranderingen uit.

De poging tot verklaring, die Bakvis zelf vervolgens onderneemt, levert een schat aan gegevens op. Hij heeft vanuit zijn electorale preoccupatie

de "katholieke macht" voor 1963 in kaart gebracht en de ontbinding ervan sindsdien op een wijze, die waardering verdient. Een Nederlands voorbeeld is tot dusver alleen door Thurlings geleverd. De vergelijking van de beide electorale periodes krijgt bij de auteur een grotere nadruk dan de opeenvolging ervan. Dat behoeft geen verwondering te wekken, omdat een onderwaardering van de factor "tijdsvolgorde" eigen is aan de politicologische wijze van onderzoek. De constanten vallen meer op, de periodes zijn langer gekozen en de gebeurtenissen daarbinnen, om niet te zeggen de dynamiek van de tijd blijft onderbelicht. Deze kritiek komt van een recensent, die zich historicus acht. Voordat de argumenten daarvoor worden aangedragen, dient Bakvis te worden geprezen voor de opbouw van zijn beschrijving.

Het boek is ingedeeld in vieren: een uiteenzetting over de katholieke gemeenschap in Nederland en een dienovereenkomstige verklaring van het katholieke stemgedrag tot en met 1963, gevolgd door een belichting van de veranderingen in de katholieke kerk in de jaren '60 als oorzaak van de ontbinding van de Katholieke Volkspartij. Wanneer Bakvis het heeft over de katholieke gemeenschap in Nederland, spreekt hij van een subcultuur. Deze is in zijn ogen maar zeer ten dele bepaald geworden door factoren van "ethnicity". De meerderheid van de gelovigen was boven de grote rivieren te vinden, zodat katholicisme niet mag worden vereenzelvigd met het Zuiden, dat tamelijk homogeen is in zijn overwegend katholieke bevolking. Wordt "ethnicity" uitgebreid tot taal en tot leesen luistergewoonten, dan wordt het moeilijker. Uit de statistieken van de jaren '50 valt in de relevante gemeenschap een duidelijke voorkeur af te lezen voor dagbladen en de radiogids van de KRO. Bakvis schrijft deze culturele afzondering echter niet toe aan "ethnicity" maar aan de invloed van een kerkelijk leergezag.

Belangrijke factoren voor deze subcultuur stammen uit een wijsd begrip "ideologie", die Bakvis eigenlijk niet zozeer in de betekenis van ideeënleer gebruikt maar als een compositie van historische ervaringen, culturele kenmerken en "The Emancipation Ideology". Tot de historische ervaringen rekent hij een isolationistische mentaliteit, welke teruggaat tot de periode van de katholieke schuilkerken in de Republiek. De ideologie van de emancipatie is in de negentiende eeuw geformuleerd, nadat de Bataafse Republiek de niet-calvinistische minderheden in beginsel gelijke rechten had toegezegd. De "calvinistische penetratie" is een cultureel verschijnsel,

dat Bakvis in navolging van Van Heek doet verklaren, waarom het Nederlandse katholicisme in vergelijking met dat van Duitsland of België zo rigoureuus is in het naleven van de geboden en plichten.

Uit deze ideologische elementen is een netwerk van organisaties opgebouwd, dat de katholieke kerk in Nederland de mogelijkheid verschafte van een aanzienlijke sociale controle. Het is vooral dat aspect, wat de politoloog Bakvis met zijn electorale bekommernis boeit. De leiding van de kerk, de bisschoppen, was meer collegiaal dan in menige andere kerkprovincie en was bovendien stelliger in haar politieke en maatschappelijke interventies. Priesters waren er, alweer in vergelijking met andere landen, velen en ze waren door een variëteit van taken en posities (van huisbezoek aan gezinnen tot geestelijk adviseur van organisaties) ook in staat tot beïnvloeding en leiding. De cliëntele tenslotte, de gelovigen, waren in de periode tot 1963 in het algemeen volgzaam, hetgeen Bakvis onder andere tracht aan te tonen aan de hand van cijfers over de vervulling van de paasplichten in 1956.

Het zou hem echter te ver gaan de electorale stabiliteit (en het electorale succes) van de katholieke partij zonder meer toe te schrijven aan de sociale controle van de verzuiling. Het kerkelijk gezag was hem niet toereikend genoeg in zijn geboden en verboden. "There had to be some minimal return, some justification for its existence beyond the assertion of the bishops that a Catholic party was necessary for the cohesion of the Catholic subculture." Bakvis komt ondanks deze aanvankelijke twijfel dan toch weer tot de conclusie, dat het de clericale leiding (bisschoppelijke op landelijk niveau en priesterlijke per plaats) is geweest, die in de periode tussen de beide wereldoorlogen en eigenlijk ook nog na 1945 de katholieke kiezers rond de Rooms-Katholieke Staatspartij/Katholieke Volkspartij heeft verzameld en behouden. Onder deze kerkelijke patronage was de partij veilig; zij wist verschillende sociale groepen te verenigen en zelfs te bevredigen. Bakvis stelt vast, dat flexibiliteit en pragmatisme de partij beheersen, zelfs in zulke religieuze kwesties als het grondwettelijk verbod op processies buiten de kerken. De grote aantallen leden - na de Tweede Wereldoorlog een tijdlang vierhonderdduizend - kan men niet als blijk beschouwen van een gepassioneerd partijleven; de meesten waren inactief.

Na 1963 komt er in dit succesvol immobilisme verandering. De KVP had in

dat verkiezingsjaar haar hoogste resultaat bereikt: 31,9 percent van de stemmen. "One prominent KVP politician described the pleasant celebration which was held in the city of Den Bosch just after this election. It followed a four-year period in which the KVP prime minister De Quay had presided over a very successful government. Everyone at this gathering was blissfully unaware of what lay in store for them in the next few years." Wat de feestende KVP-ers zich op dat moment niet hebben gerealiseerd - hoe konden zij ook anders - was de schok van de "Theological Revolt" in de katholieke kerk. Daar zoekt Bakvis in eerste aanleg de motor van de veranderingen. Hij wijst, deels in navolging van onderzoekers als Coleman en Thurlings, op het verschijnsel van de kritische "onderstroom" die door het netwerk van katholieke seminaries en organisaties heenliep en die in de jaren '60 aan de oppervlakte komt. In zekere zin is dat door een tolerant episcopaat bevorderd.

Naast deze kritische "onderstroom", die in de jaren '60 ook ontdekkers krijgt in zulke bisschoppen als Bekkers en De Veth, treden er veranderingen op in de houding van de cliënteel. Deze kijkt onder andere naar het nieuwe medium televisie; ze is "better educated, more affluent, less dependent upon the church for spiritual and practical help and more dependent upon their recently acquired consumer goods." Bovendien begon zij zich minder en minder te richten naar de kerkelijke voorschriften omtrent sexueel gedrag en geboorte-moraal. Niettemin zijn het ook ten aanzien van de katholieke cliënteel de kerkelijke feiten geweest, die de deuren hebben geopend: de verwachtingen van een modernisering die het Tweede Vaticaans Concilie met zich mee zou brengen. Toen deze verwachtingen niet bewaarheid werden, begonnen velen zich van de kerkelijke voorschriften los te maken. In Nederland werd ook die losmaking enige tijd in kerkelijke vormen van dialoog en medezeggenschap opgevangen. De KVP tenslotte moest van deze "Theological Revolt" en van de veranderingen in de kerkelijke cliënteel de gevolgen dragen. In 1963 kreeg ze meer dan 84 percent van de stemmen van katholieke kiesgerechtigden. Vier jaar later was dat percentage geslonken tot 63 percent en in 1972 tot 38 percent. Dit verlies is eigenlijk gemakkelijk verklaard. De KVP was, niettegenstaande pogingen na de Tweede Wereldoorlog om van haar vanzelfsprekende representatie van de Nederlandse katholieken een programpartij te maken, in haar electorale aantrekkelijkheid te zeer gebonden geweest aan bisschoppelijk optreden. Toen de kerk zelf het netwerk van de organi-

saties lossier begon te maken, viel ook deze band weg. Bakvis vermeldt een typerende noodsporang van KVP-leider Schmelzer om de abortus-kwestie te gebruiken in een verkiezingscampagne in een poging de deconfessionalisering te remmen. Het baatte niet. De liberalisatie van de abortus was nu juist een van de symbolische elementen in het proces van verzelfstandiging van de vroegere gelovigen.

Aantoonbaar is, dat het proces van liberalisatie van kerkelijke voorschriften en dat van electorale neergang van de KVP wel gelijktijdig plaats vinden, maar niet hetzelfde zijn. Ook onder de meer orthodoxe gelovigen werd in de jaren '60 de keuze voor de Katholieke Volkspartij minder vanzelfsprekend. Bakvis toont in zijn studie aan, dat de neergang algemeen was; eigenlijk geen specifieke groep binnen de maatschappelijke samenstelling van de katholieke zuil werd ervan uitgesloten noch een specifieke landstreek. Met een verwijzing naar de totstandkoming van het Christen-Democratisch Appèl als een relatief succesvolle reddingspoging uit de deconfessionalisering bereikt de auteur het heden.

De aldus gemaakte samenvatting van Bakvis' onderzoek begint en eindigt met de vergelijkbaarheid van beide (electorale) periodes. In de ene is de katholieke partij stabiel, in de andere wordt zij ontbonden. Dat is op een gedegen wijze in kaart gebracht en daarvoor verdient de auteur hulde. De historicus, die het leest, blijft evenwel achter met een aantal onopgeloste problemen. Welk oorzakelijk verband is er tussen stabiliteit en ontbinding? Waarom is nu juist in de jaren '60 dat controle-mechanisme verlaten, niet alleen door de gehoorzame gelovigen maar ook door twijfelende of tolerante priesters? Waarom 1967 en niet bijvoorbeeld 1945?

Legt men Bakvis' studie op de weegschaal van de geschiedwetenschap, dan valt op het eerste gezicht op, dat ze hier en daar wordt ontsierd door feitelijke onjuistheden. Om er enkele te noemen: J. Gielen was ten tijde van het Mandement van 1954 geen minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (p. 85), Romme was voor 1946 geen leider van de RKSP (p. 201), de kerkhistoricus J. de Jong was in 1934 geen kardinaal, zelfs geen aartsbisschop (p. 32) en Jan Rogier niet de schrijver van de studie van zijn vader over de parochie Sint Antonius in Delfshaven (p. 24). Het is onjuist om te stellen, dat de relatie tussen de katholieke arbeidersbeweging en de katholieke partij "distant if not cool" was in de na-oorlogse periode. Dat kan voor de jaren 1945-1950 onmogelijk beweerd worden door een auteur,

die er kennis van zou hebben genomen dat de Rooms-Katholieke Staatspartij in 1945 haar restauratie dankt aan de voorzitter van de KAB, De Bruyn, en dat de Katholieke Volkspartij in 1946 tot haar voorzitter koos de vakbondsleider W.J. Andriessen. De precisie in dit boek is in het algemeen meer voor de cijfers gereserveerd dan voor de feiten. Deze onjuistheden zijn voor een deel veroorzaakt door het gebruik van de aanwezige bronnen. Bakvis heeft zijn onderzoek gedaan in boeken en tijdschriften, heeft onderzoeksverslagen doorgenomen van met name het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut (KASKI) en heeft tenslotte vraaggesprekken gevoerd met 51 niet nader genoemde personen uit de wereld van het Nederlands katholicisme en ook daarbuiten. De interviews leveren hier en daar verrassende en originele bewijsstukken op van het betoog. In de rij van bronnen ontbreekt het partij-archief. Politicologen zijn daar ex professo niet de grootste liefhebbers van en voor een studie naar electorale bewegingen zou het ook niet nodig zijn een dergelijk onderzoek te verrichten, maar waar het partijleven zelf in het geding is in Bakvis' studie, wordt een dergelijke kennisverwerving wel noodzakelijk. Ik denk in dit verband aan het beschrijven van de besluitvorming van de partijraden, de voornaamste instelling van advies en medezeggenschap voor het partijkader van de RKSP/KVP. Nu steunt de auteur ook in zijn lapidaire uitspraken op de schaarse en vooral onvolledige literatuur over de katholieke partij.

Belangrijker is echter het verklaringsmodel zelf; dat van de electorale stabiliteit gevolgd door electoraal verval. Ik heb al eerder gesteld, dat het causale verband in dat proces, een typisch historische vraagstelling, Bakvis niet zozeer heeft bezig gehouden. Hij heeft allereerst gezocht naar factoren, die de stabiliteit bepaalden, en naar hun verdwijnen. Verzuiling in katholieke kring is evenwel niet alleen een mechanisme van sociale controle. De "Emancipation Ideology", die de auteur in het begin van zijn studie noemt, is bijvoorbeeld ook een element ervan. Zij leidt tot het stichten van eigen scholen en tot een onderwijsexpansie die op den duur de verhoudingen binnen de kerkelijke gemeenschap aantast. Wanneer Bakvis concludeert, dat in de jaren '60 in alle klassen "the younger, better educated Catholics possessing an interest in political affairs" de partij in de steek lieten, dan spreekt hij over de vruchten van de emancipatie-ideologie. Het is een voorbeeld dat met andere is aan te vullen. De factoren van mobiliteit of van een grotere bestaanszekerheid

zijn in de jaren '60 geen losse, formele elementen en verschijnselen, maar producten van een maatschappij, die voor een deel haar wortels juist heeft in de politieke bewustwording van een aantal minderheden in Nederland.

Sociale controle is een element van de katholieke zuil, een van boven af gestimuleerde en geleide ontwikkeling, een eigen modernisering zo men wil, de andere. Dit proces kwam in de jaren '60 aan zijn einde. Dat wordt onderbelicht in een boek, dat zijn belang in de eerste plaats ontleent aan de systematiek van de beschrijving van de katholieke machtsverhoudingen.

Herman Bakvis, *Catholic Power in the Netherlands*. (Kingston and Montreal, 1981).